

Српски народ је крајем 18. и почетком 19. века био политички подељен државном границом између Хабзбуршке монархије и Отоманског царства, док се у верском погледу, према Вуку Стефановићу Караџићу, делио на православне, муслиманске и римокатоличке вернике (што не значи да је Вук сматрао да су сви јужнословенски православци, муслимани и римокатолици били етнички Срби). Почетак 19. века представља једну од најважнијих прекретница у историји Срба јер управо у том временском периоду, који се обично назива Српском револуцијом (Први и Други српски устанак 1804–1815), рађа се модерна Србија и почиње модерна историја српског народа, који постаје нација јер је успео да обнови своју државност и у исто време почео да ствара политичке планове о ослобођењу и државном уједињењу васколиког српства у југоисточној Европи. Неоспорна је чињеница да модерна српска историја почиње управо са Првим српским устанком када су Срби из Београдског пашалука након триста педесет година живота под турском влашћу (од 1459) устали са оружјем у рукама против својих господара. Овај устанак је уједно био и најславнији, највећи и најважнији устанак српског народа против својих страних господара у читавој историји Срба. Битно је напоменути да је овај историјски догађај био од великог значаја не само за Србе који су живели на простору Београдског пашалука већ и за све оне Србе који су насељавали околне турске пашалуке и просторе Аустрије, а који су показивали велики интерес за судбину српских устаника и остваривање њихових националних идеала. Другим речима, сви Срби било са простора Турске или Аустрије су схватили устанак као почетак историјског процеса народног ослобођења и политичког уједињења у оквирима јединствене националне државе.

Стеван Стратимировић, српски митрополит у Сремским Карловцима од 1790. до 1836. и глава Српске цркве у Хабзбуршкој монархији, био је један од оних Срба који су се борили за националну слободу, независност и уједињење. Његов најзначајнији и најутицајнији политички спис који се односи на националну еманципацију и политичко уједињење српства је Меморандум, написан у јуну 1804. Његова најбитнија политичка идеја из Меморандума – да сви Срби живе у једној националној држави – јесте фактички остварена један век касније стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која је проглашена 1. децембра 1918. и преименована у Краљевину Југославију 1929. У овој држави је живела скоро читава популација српског народа заједно са скоро свим Хрватима и Словенцима. Можемо слободно рећи да је овај Стратимировићев Меморандум уједно и први нововековни политички програм свесрпског државног уједињења.

Последње две деценије 18. века представљају период српског националног препорода – епоху у којој се учвршћивала национална свест. Битно је истаћи да су политички, економски и културно развијенији и напреднији Срби из Аустријске царевине имали изванредан утицај на своје сународнике који су се налазили под влашћу турских господара. Тако је, на пример, национално-политичка идеологија која је настала у круговима верске интелигенције у Срба на просторима Јужне Угарске (данашња Војводина) имала огромног утицаја на Србе са простора Београдског пашалука и ширила се углавном преко црквене пропаганде. Улога Српске православне цркве у стварању националног и културног идентитета код Срба за време турске власти, као и њен допринос националном ослобођењу, јесте неоспоран и од непроценљиве је вредности. У исто то време, Српска православна црква је поистовећивала судбину српског народа са својом сопственом судбином, стварајући уверење у народу да је управо његова национална црква једини и најбољи чувар националних карактеристика, народних обичаја, историјског предања и духовне културе. Организације Српске православне цркве на просторима Хабзбуршке монархије и Отоманског царства су биле у тесној вези са Руском православном црквом и стајале су под њеним непосредним утицајем. Руски културни и верски утицај на “аустријске” и “турске” Србе је сходно томе био веома висок и то нарочито у домену српског књижевног језика. Српски митрополит у Сремским Карловцима је представљао главну везу између Патријаршије у Москви и српских православних верника на Балкану.

Водећи и уједно најутицајнији представник Митрополије у Сремским Карловцима је био њен поглавар – митрополит Стеван Стратимировић, кога нису само интересовали послови око цркве. Национални проблеми српског народа су окупирали његове мисли још пре избијања Првог српског устанка. Тако је, на пример, Стратимировић, преокупиран проблемима српског ослобођења и националног уједињења, написао 1. јула 1786. године писмо адресирано на хабзбуршког цара Јосифа II у коме износи свој лични предлог како би се српски национални проблеми унутар Турског царства могли најбоље решити, предлажући аустријском цару да његова војска интервенише против Турака и ослободи Србе у Београдском пашалуку. У том тренутку је Стеван Стратимировић фактички постао представник свих Срба како оних у Аустрији, тако и оних у Турској на царском двору у Бечу. Он је у сваком случају био веома добро информисан о Србима из Турске јер је одржавао сталне везе са добро познатим представницима Српске цркве и народним вођама Срба јужно од Саве и Дунава. Стратимировић је, на пример, имао веома дугачак и исцрпан разговор у Сремским Карловцима са српским емигрантима из Турске када се расправљало о питању аутономије и самоуправе за Србију у оквирима Отоманске царевине. Овај разговор о “српском питању” је одржан непосредно пре завршетка Аустро-турског рата 1791. и постао је основа за структуру Стратимировићевог Меморандума из 1804.

Са руским продирањем према Дунаву и Константинопољу расла је и популарност царске Русије и њене православне владајуће династије нарочито међу православним Србима,

али и Бугарима, Румунима, па и Грцима у југоисточној Европи. Руско-турски сукоб у 18. веку је учврстио међу Србима идеју да је Русија главни бранилац православног хришћанства и једини истински и поуздани заштитник православних верника. Може се са сигурношћу закључити да је у години настанка Стратимировићевог Меморандума руски утицај дефинитивно превагнуо над аустријским утицајем како међу Србима, тако и код других православних народа који су живели у Отоманској царевини. Руско војно-политичко приближавање српским етничким границама на простору југоисточне Европе је директно утицало на Стратимировића да напише свој Меморандум

у коме је заговарао идеју о руском протекторату над свим балканским православним хришћанима онако како је то било предвиђено

Грчким пројектом

руске царице Катарине Велике, која је 1782. предложила аустријском императору Јосифу II да православне земље Бесарабија, Молдавија и Влашка буду уједињене у независну државу Дакију под руским протекторатом. Такође је предвиђено да се обнови

Грчко, тј. Византијско царство са Константинопољем као главним градом на подручју источног Балкана које би било као и у претходном случају под руском патронажом.

Остатак Балкана, тј. његов западни део, налазио би се под аустријским утицајем.

Сходно томе, главни циљ Стратимировићевог

Меморандума

био је у томе да убеди руског цара да прошири руски протекторат и над уједињеном аутономном Србијом, тј. да у неку руку измени

Грчки пројекат

царице Катарине Велике у српску корист. Стратимировић је био убеђен да се недавни пример проширења руског протектората над аутономним областима настањеним православним живљем у Турској, тј. над јонским острвима (Китира, Лефкада, Кефалонија, Закинтос и Итака) 1799. може применити и у српском случају.

Стратимировић се још пре избијања Првог српског устанка заносио мишљу о ослобођењу и уједињењу “аустријских” и “турских” Срба у једну националну државну организацију. Његове политичке идеје о српском, па чак и о јужнословенском ослобођењу и обнови српске и јужнословенске средњовековне државности су биле изражене од Стратимировићевог посланика архимандрита Арсенија Гаговића руском цару у Санкт Петербургу 2. новембра 1803. Гаговић је, следећи инструкције карловачког митрополита, предложио Александру I Романову да Русија помогне ослобођење и политичко уједињење Јужних Словена у Словенкосрпско царство. Гаговић је том приликом тражио такође и да један руски велики кнез буде именован од руског цара за императора ове свејужнословенске царевине.

Уколико говоримо о дипломатској активности карловачког митрополита, морамо дати одговор на главно питање: зашто је Стратимировић видео баш у Русији јединог могућег и истинског ослободиоца и војно-политичког заштитника српског народа, па чак и свих

Јужних Словена? Јасно је да је Стратимировић сматрао да је Русија једина европска држава са искреним жељама и симпатијама према Јужним Словенима, а посебно према православним Србима. Чињеница је да је главни заговорник оваквог мишљења међу Србима било српско православно свештенство чији је поглавар у Аустрији био управо Стеван Стратимировић. Царска Русија као православна држава и земља са најбројнијом словенском популацијом на свету је све више и више скретала на себе пажњу духовно-световног вођства српског народа за време аустријског и турског владања њиме. Тако се догодило да је управо Српска православна црква, као духовно-световни управитељ и вођа Срба, од краја 17. века сматрала и веровала да само руски православни Романови могу бити ослободиоци српства, па и јужнословенства, а посебно његовог православног дела. Српско православно свештенство је уједно прихватало и подржавало панславистичку политику Романових, која је била званични путоказ за руску спољну политику у Европи.

Српска православна црква се још више ослањала на Русију током 18. века када се услед аустријских војних победа над Турском значајно појачао утицај римокатоличке цркве на Балкану праћен политиком германизације од аустријских званичника. Српско свештенство је у намери да спречи даље ширење и доминантност римокатоличког утицаја и германства у региону настојало да убеди руске власти да узму све јужнословенске становнике југоисточне Европе у своју заштиту. Тако је као последица свеобухватне и добро смишљене пропаганде српског свештенства у руску корист углед руског цара, династије и двора у очима Срба значајно порастао крајем 18. и почетком 19. века. Историјска улога православља и језика су увек били посебно истицани у овој проруској пропаганди српског свештенства, као и српских световних русофила. Од свих Срба и српских земаља у 18. веку вероватно су црногорски Срби предвођени црногорским владиком били најприврженији Русији и Русима без чије материјалне помоћи би тешко опстали у планинама Црне Горе. Јасно је да је православно хришћанство постало за већину Срба главни национални симбол и идентитет у народној борби против муслиманских османских господара и римокатоличких аустријских владара. Мит и традиција православља су на прелазу из 18. у 19. век постали најјачи инструмент у рукама српског свештенства у његовој борби против аустријске и римокатоличке политичко-верско-културне доминације на Балкану. Српска црквена хијерархија је у исто време поздрављала руски концепт о уједињеним православним народима (*Slavia orthodoxa*) као главни корак ка остваривању руске политике панславизма.

Стратимировићев Меморандум упућен руском цару представља најранији политички програм о српском ослобођењу и националном уједињењу у новијој историји српске политичке мисли. Карловачки митрополит је добро схватио да се “турски” Срби не могу ослободити сопственим снагама борећи се сами против знатно надмоћнијег Отоманског царства. Митрополит је био дубоког убеђења да је од свих великих и моћних европских сила православна Русија била једини природни савезник Срба и да једино Русија може

постати искрени патрон Срба у њиховој борби за национално ослобођење и уједињење. Имајући ово на уму, карловачки митрополит је послао свој Меморандум

руском цару Александру I Романову. Стратимировићеви политички планови су били неоспорно анимирано визијом уједињене државе српског народа под руским протекторатом у оквиру Турске. Карловачки митрополит се залагао за остварење идеје аутономне уједињене Србије под отоманским сизеренством, али управљаном од руског великог кнеза или вицекраља. Стратимировићев Меморандум

, или како се другачије назива

План за српско ослобођење

, предао је руском министру спољних послова кнезу Адаму Чарториском у јуну 1804. херцеговачки архимандрит Арсеније Гаговић, који је тада био православни капелан у руској амбасади у Бечу.

У првом поглављу текста Меморандума је елаборирана тренутна политичка ситуација на европском континенту. Стратимировић је на овом месту закључио да је једино Русија била истински снажна независна православно-хришћанска држава у читавом свету. Међутим, према Стратимировићу, Европљани су гледали на Русију као на азијатску земљу, као што је то био случај на пример са Пољацима који су делили такво мишљење иако су припадали словенској заједници народа. Карловачки митрополит је овакав негативан став Пољака према словенској Русији и православљу објашњавао снажним утицајем римокатоличке пропаганде, а нарочито радом римокатоличког језуитског реда у Пољској, чији је крајњи циљ и био управо да се бори против православља на читавом простору Европе.

У другом одељку свог Меморандума Стратимировић је простудирао проблематику ослобађања Балкана од отоманске политичке власти. Он се позвао на

План о обнављању Грчког царства

, односно ослобађање већег дела православних хришћана, који је припремила руска царица Катарина Велика 1782. Суштина овог царичиног пројекта се састојала у томе да је већина православних становника Балкана требало да буде укључена у обновљено Византијско царство са Константинопољем као главним градом којим би управљао један од руских великих кнежева са титулом императора. Ипак, Стратимировићево дубоко убеђење је било да би руски утицај у овом царству постепено опадао услед противруских активности Грка, који нису никада били искрени симпатизери Руса, руске државе и руске династије. Карловачки митрополит је дошао до закључка да би руски савез са превртљивим Грцима имао катастрофалне последице за руску политику и руске интересе на Балкану. Стога је Стратимировић пред руским властима бранио идеју да су на Балкану у ствари Срби једини народ који искрено воли Русе и жели да буде са њима савезник и који никада неће издати руске интересе и династију. Узимајући ову чињеницу у обзир, Стратимировић је закључио да би Русија имала

знатно веће користи у својој балканској политици уколико би помогла Србима да обнове своју државност јер би уједињена српска држава увек била сигурнији и постојанији савезник Русима, него обновљено грчко Византијско царство. Коначно, у намери да придобије руске власти за реализацију свог политичког програма, Стратимировић је тврдио да је обнова српске државе на Балкану под руским протекторатом основни предуслов за остваривање руске спољне политике у овом делу света, а која је имала главни стратешки задатак да успостави руску политичко-економску контролу над црноморским приморјем и Тракијом. Обновљена српска држава под руском патронажом би фактички у овом случају имала задатак да спречи даље ширење аустријског, германског и римокатоличког утицаја са запада на руску интересну сферу око Босфора и Дарданела. Дакле, Србија треба да буде *antemurale* православља, словенства и руске балканске политике.

У трећем делу Меморандума његов аутор се бавио проблемом унутрашње декомпозиције Отоманског царства. Митрополит је приметио да у свим турским провинцијама у Европи влада анархија и безвлашће, док су сви управници турских провинција (паше) у Европи постали фактички политички независни од централних власти у Стамбулу. То је све указивало на закључак да је европски део Царства био у неповратном процесу децентрализације, регионално-провинцијског сепаратизма и унутрашњег расула управног система турских власти. Сходно томе, на почетку 19. века створили су се сви услови за обнову српске полунезависне државе на Балкану, али се то могло постићи само уз дипломатску помоћ Русије Србима.

У последњем, четвртном, одељку Меморандума митрополит је предложио руским властима стварање српске трибуларне државе под номиналном влашћу турског султана. Државно-политички односи између новоосноване српске државе и Отоманског царства би требало да буду исти онакви какви су постојали у то време између на једној страни вазалних држава Дубровачке републике и Републике Јонских Острва, и на другој страни Турске. Слично као и Република Јонских Острва и трибуларна Србија би се нашла под руским војно-политичким протекторатом. Коначно, након успостављања српске вазално-трибуларне државе турски султан би добио извесне територијалне компензације од руског цара у Азији.

Стратимировићев концепт обновљене српске националне државе (који се може назвати *Serbia rediviva*) представљен у његовом Меморандуму се у основи заснивао на идеји да сви Срби како они из Турске, тако и они из Аустрије, треба да се нађу у њој. На основу овакве идеје о решавању српског националног питања, према митрополитовом

мишљењу, следеће територије из Аустрије насељене Србима би такође требало да буду укључене у уједињену аутономно-трибутарну Србију као државу српског народа, коју је сам Стратимировић назвао

Словенскосрпском државом

(

Славносерпско государство

): 1) Бококорски залив са градом Котором, 2) делови Далмације и Хрватске источно од реке Уне, реке Крке и града Шибеника, 3) територија између реке Дунава, реке Саве и реке Вуке, и коначно 4) већи део Славоније.

Стратимировићева *Serbia rediviva* би се такође састојала и од следећих, према његовом мишљењу, историјско-етничких српских земаља које су тада припадале Отоманском царству: 1) Београдског пашалука (од река Саве и Дунава на северу до реке Западне Мораве на југу и од реке Дрине на западу до реке Тимока на истоку), 2) Босне и Херцеговине, 3) Црне Горе, 4) Косова и Метохије (са градовима: Пећ, Ђаковица, Бања, Приштина, Призрен, Вучитрн, Митровица и Звечан) и

5) северозападни део данашње Бугарске са градом Видином и његовом околином и реком Лом. Ипак, Стратимировић је такође поменуо и следеће територије насељене Србима које би се имале сматрати као део етничког простора српства: 1) део западне Влашке између река Дунава и Јиу, 2) данашња југоисточна Србија са градовима: Ниш, Лесковац, Врање и Бујановац и 3) северни део данашње Албаније са градом Скадром.

Јасно је да је карловачки митрополит при одређивању граница обновљене Србије, тј. Славеносерпскога государства

, применио и историјски и етнички принцип. Према првом принципу, територије средњовековне Србије и Дукље/Црне Горе би чиниле део

Serbia rediviva-

е. Према другом принципу, све балканске територије насељене етничким Србима, тј. према Стратимировићевом схватању читава православна популација Јужних Словена којој је матерњи језик био штокавски, а књижевни језик био

славеносерпски

, такође би биле укључене у

Славносерпско государство

. Што се тиче одређивања етничког простора српства може се закључити да је карловачки митрополит био под снажним утицајем теорије о етничко-лингвистичком критеријуму дефиниције српске нације, коју је фаворизовао у то време српски племић из Арада Сава Текелија. Овај Текелијин етничко-лингвистички концепт српства је био разрађен у његовом кратком есеју под насловом

Описаније живота.

Текелија је сматрао да су сви припадници Јужних Словена који су користили штокавски, кајкавски и чакавски дијалект, без обзира на њихову верску припадност (муслимани, католици, православци), припадали истинском српском народу. Стога према

Текелијином схватању, следеће јужнословенске земље су биле насељене етничко-лингвистичким Србима: Србија у ужем смислу (територија данашње Републике Србије без аутономних покрајина Војводине и Косова и Метохије), Косово и Метохија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Црна Гора, Македонија, Дубровачка република, Крањска, Штајерска, Корушка, Јужна Угарска (садашња Војводина) и Северна Албанија. Текелија се залагао да управо све горепоменуте јужнословенске територије насељене “Србима” образују једну јединствену српску националну државу чије би се границе простирале од Црног мора до Алпа и од Јадранског мора до северно од Дунава. Према његовом мишљењу, оваква уједињена Србија би била насељена већинским православним становништвом и мањинским римокатоличко-муслиманским. Сава Текелија је све горенаведене “српске”, тј. јужнословенске, земље назвао заједничким именом

Илирија

(
Illyricum
),

стојећи под снажним утицајем тада широко распрострањене теорије још из средњег века да су сви Јужни Словени пореклом старобалкаски Илири, који су у очима Текелије (и не само њега) били етничко-лингвистички Срби, тј. Јужни Словени којима је матерњи говор био или кајкавски или чакавски или штокавски.

Међутим, Стратимировић није у потпуности усвојио Текелијину лингвистичку концепцију “кајкавско-чакавско-штокавског српства”. Карловачки митрополит је мислио да су само православни верници јужнословенске популације који су користили штокавски дијалект као говорни језик а славеносерпски као књижевни били у суштини прави етнички Срби. Стога овакав Стратимировићев концепт националног одређења српства можемо назвати верско-лингвистичким. Као резултат примене оваквог концепта националног одређења, у данашњем међународно-званичном схватању националне детерминације, Словенци (кајкавски римокатолици из Штајерске, Корушке и Крањске), Бугари (православци из источног дела Балкана који говоре бугарским језиком), Македонци (македонски Словени који говоре македонским језиком) и Хрвати (кајкавски, штокавски и чакавски римокатолици из Хрватске, Далмације и Славоније) били су искључени из Стратимировићеве заједнице верско-лингвистичког српства и сходно томе и из његове верско-лингвистичке уједињене *Serbia rediviva*-е (сем малог броја босанскохерцеговачких Хрвата) коју је он назвао Славеносерпским господарством

Према Стратимировићевом предлогу, Аустрија би као територијалну компензацију добила од Турске: 1) западни део тзв. “Турске Хрватске”, тј. земљу између реке Уне и Петрове горе и 2) територију између Трансилваније, реке Дунава и реке Олте. Другим речима, за уступање Срема и Јужне Далмације српској трибутарној држави *de iure* у

оквиру Турске Хабзбуршка монархија би добила од Отоманског царства северозападни део Босне и крајњи југозападни део Влашке.

Радећи на свом пројекту уједињене Србије, Стратимировић је узео у обзир и могуће негативне међународне реакције на обнову српске националне државности. Он је веома добро знао да у њему савременој Европи постоји неколико држава, као што су то Велика Британија, Француска и Аустрија, које су се вековима бориле за очување територијалног интегритета и политичког суверенитета Отоманског царства као саставни део своје балканске политике. Знајући за то, а у намери да не поремети тадашњи дипломатски баланс европских сила, Стратимировић је предлагао компромисно решење, тј. ослобођену и уједињену Србију, али у оквирима Турске. На тај начин би територијални интегритет и формални суверенитет Отоманског царства остао неокрњен.

Према мишљењу аутора Меморандума, а узимајући у обзир низак ниво општег образовања и политичке културе “турских” Срба, *Serbia rediviva*

би требало да има монархијски облик владавине уместо републиканског. Другим речима, Стратимировић је сматрао да већина Срба још увек није била сазрела за виши облик владавине, тј. за републиканско уређење. Међутим, карловачки митрополит је добро знао да у том тренутку Срби нису имали ниједног представника народне династије која је изумрла након пропасти средњовековне Србије и штавише није постојало међу Србима ни политичке аристократије из чијих редова би се могао изабрати монарх обновљено-уједињене нове Србије. Стратимировић је пишући о будућој глави српске монархије нашао најбоље решење да то буде један од руских великих кнежева. Укратко, митрополит је предлагао да владар нове Србије буде један од чланова руске царске породице Романових првенствено стога што је царска династија била православне вероисповести као што су то били према Стратимировићевом схватању српства и сви Срби. Руски велики кнез би био именован за српског монарха директно од руског цара Александра I Романова. Овај велики кнез би дошао у Србију као владар праћен руским војним одредом од 4.000 војника, који би били главни гарант српске политичке аутономије и националне слободе. Сходно свему горенаведеном, уједињена Србија би имала политичко-управну форму трибутарне, аутономне, полунезависне, православне Велике Кнежевине под руском војно-политичком заштитом и само формално признавајући сизеренство турског султана кроз плаћање годишњег данка, тј. трибута. Коначно, муслиманско становништво у овој држави, заснованој на верско-језичком принципу национално-државног одређења, имало би сва права слободног исповедања своје конфесије.

Међутим, Стратимировић је предвидео да у случају да руски цар није вољан да именује једног руског великог кнеза за владоца Србије за њеног монарха би се у том случају имао изабрати један немачки протестантски кнез уместо руског православног кандидата на српски престо. Јасно је да је митрополит одлучно одбијао сваку помисао да на српски престо дође један римокатолички племић! Тачније речено, Стратимировић је био убеђен да један римокатолички кандидат на српски престо не би никада пристао да се прекрсти у православну вероисповест, што је по аутору

Меморандума

био један од најважнијих услова за седење на српском престолу и владање православном уједињеном Србијом. На другој страни, митрополит је сматрао да би протестантски кандидат за српског монарха био много више вољан да постане православца од римокатоличког кандидата. Треба истаћи и то да Стратимировић није уопште узимао у обзир могућност да се српски престо понуди једном “гркокатолику”, тј. поунијађеном бившем православцу, сматрајући унијате у суштини отпадницима од праве вере који су постали неформални римокатолици којима се више није могло пружити поверење. У сваком случају, Стратимировић се искрено надао да ће избор владара Србије проћи у најбољем реду јер ће се сигурно наћи на руском царском двору један руски племић са титулом великог кнеза који би био вољан да га руски император именује за владара уједињене Велике Кнежевине Србије. Овакво његово уверење је било оснажено примером руског грофа Волдемара Шметауа, који је још 1774. препоручивао себе за владара обновљене Србије, тврдећи да је потомак владара српске средњовековне државе, славног и канонизованог кнеза Лазара Хребељановића, који је погинуо у Косовској бици 28. јуна 1389, бранећи српску слободу и независност од турског освајача и православље од ислама.